

Benjaminovo shvaćanje jezika

Prostitutka je, primijetio je Walter Benjamin, jedini trgovac koji s robom prodaje i sebe sama. Možda je ta »privilegija« danas izgubljena. Ono što se nekada određivalo prostitucijom, postalo je konstituens suvremenog zapadnog robnog svijeta. Čovjek u sebi uzbaja prostitutku da bi zauzeo mjesto koje mu u društvenoj podjeli rada realno pripada.

Destrukcija ideje jednodimenzionalnog čovjeka/svijeta, konstruktivno je razaranje/promišljanje napretka filozofije od Kanta do Marca. Ono što se nikako drugačije ne da odrediti do redukcijom ljubavi prema mudrosti u ime pokušaja konstituiranja ljudskog društva/zajednice, otkriva u suvremenim (političkim) društvenim uređenjima jasne putokaze koji pokazuju prema natrag.

Gdje je filozofija? Naoružana oklopnim borbenim sredstvima pojma ona vodi ratove devetnaestog stoljeća.

Pišući *O PROGRAMU DOLAZEĆE FILOZOVIJE* Benjamin zapisuje: »... univerzalan filozofijski interes uvijek je ujedno usmjerjen ka bezvremenskoj valjanosti spoznaje, kao i prema izvjesnosti vremenski određenog iskustva promatranog kao njoj najbližeg, ako ne i jedinog predmeta. Samo što filozofi, pa i Kant, nisu bili svjesni tog iskustva u njegovoj cijelokupnoj strukturi kao pojedinačno vremenito«¹ (potcrtao s. a.). Iskustvo je, kao ono pojedinačno vremenito, vremenom pretvoreno u sam način odnosa prema drugobivstovanju. Onog trenutka kada je shvaćen odnos prema pojedinačnom, pojedinačno je prestalo biti interesantno.

Oslobadajući pristupi boji Mondrijana ili npr. Kandinskog vremenom su pretvoreni u jezik. Načni su postali znaci raspoznavanja, dijeljenja i neizbjegnog neinventivnog ponavljanja. Kada se pretvorila u jezik boja je uznapredovala u hijerarhiji znakova prepoznavanja. Istovremeno, ulazeći u riječ ona je ušla u kamen. U bitnom je spriječena.

»Stvaran život jedne misli«, piše Schopenhauer, »traje samo dotle dok ne stigne do granične tačke reči. Tada se ono okameni, ubu-

1 *Naše teme*, br. 4, 1983. god., str. 518.

duće je mrtva ... Jer čim je naše razmišljanje našlo reči, onda ono više nije unutarnje, niti je, u najboljem osnovu, ozbiljno. Čim počne da biva prisutno za druge, ono prestaje da živi u nama ...«²

U sebi uzbajamo prostitutku da bismo mogli izaći u šetnju i prodati se kao intelektualac.

Postoje, smatra Benjamin, različiti jezici (muzike, plastike, prava...). Svima je zajedničko da saopćavaju duh putem izraza. Ali ne tako da kao posrednici služe samo kao oznake, niti tako da se poistovjećuju sa samim duhom. Jezik, govoreći jezičko biće predmeta u osnovi govori sebe sama.

Realitet je sjena ideje; duh se otuduje u drugobivstovanje; Isus se spušta među grešnu djecu — jezik govori sam za sebe. Ne mora misao temeljito proći školu idealizma da bi bila spekulativna; dovoljno je da je sklona teologiziranju. Za razliku od »građanskog« shvaćanja jezika koje tvrdi »sredstvo saopćavanja je riječ, njegov predmet je stvar, njegov adresat čovjek«, Walter Benjamin ustvrdjuje: »U IMENU SE DUHOVNO BIĆE ČOVJEKA SAOPSTAVA BOGU.«³

Benjamin smatra da činjenica da se u imenu neka stvar istovremeno i sama iskazuje i istovremeno se obraća drugom, kao i to što se i jezik i duhovno biće u potpunosti iskazuju samo tamo gdje je riječ o imenu — da to opravdava tezu o *INTENZIVNOJ TOTALNOSTI JEZIKA* »kao apsolutno saopštivog duhovnog bića« i *EKTENZIVNOJ TOTALNOSTI JEZIKA* »kao univerzalno saopštavajućeg (nazivajućeg) bića.«⁴

Snaga božanske riječi u osnovi je svega; ona je ono prvo, ono što sadrži iskonsko jedinstvo jezika i stvaranja, (I reče bog ... i bi). U rajskom vrtu čovjek je i sam raspolagao čistotom jezika. Iako oslobođen božanske mogućnosti stvaranja, čovjek je bar apsolutno spoznavao. Prognanstvo iz raja dolazi nakon ljudskog napuštanja apsolutnog spoznavanja, a ovo je posljedica sumnje u dobro boga, odnosno kako Benjamin kjerkegorovski interpretira — brbljanje. Time naime što se uopće pita o dobru i zlu u svijetu kojeg je bog stvorio i kojeg je (samim tim što je rekao da je dobar) bog učinio dobrim — čovjek je zapravo izašao iz apsolutne neposrednosti jezika u ispravnost označavajuće funkcije jezičkog znaka. Istočni grijeh je da kles apsolutnu spoznajnost jezika spustio na razinu znaka. Ili obratno: Jezik koji se, odvojivši se od neupitnosti dobrote božjeg reda pita o dobru — proizvodi istočni grijeh. Put procesu uspostavljanja različitih jezika bio je otvoren.

Benjaminova interpretacija jezika je teologizirajuća. Govoreći o jeziku ona stvaralački interpretira Bibliju. Dajući svoju sliku odnosa čovjeka i boga, Benjamin razotkriva zanimljive aspekte odnosa stva-

2 Artur Schopenhauer: *O pisanju i stilu*, str. 12.

3 Walter Benjamin: *Eseji*, Nolit, str. 33.

4 Walter Benjamin: *Eseji*, Nolit, str. 34.

ralaštva, spoznaje, božanskog i ljudskog imena, tuge prirode i tuge čovjeka. Ukoliko se razmaknu zastori teologizirajuće Benjaminove spekulacije, ne mogu se ne uvidjeti Benjaminovi napor da, bar stavljajući problematiku u taj kontekst vrati jeziku, a samim tim i čovjeku, dignitet koji ih izdiže iznad ispravnog označavanja predmeta ... iznad brbljanja. Bez obzira razotkriva li Walter Benjamin *ISTINU* ili strukturu usuda/logosa židovsko-kršćanskog svijeta, svi ka njegova riječ je raj za duh okrenut unutra. Kao što rezidijum božanske stvaralačke riječi odjekuje kroz prirodu, potpmulo odzvana u ljudskom imenu, lebdeći uvijek nad krivim i uvijek već unaprijed osuđenim čovjekom — tako isto i Benjaminova teologizirajuća spekulacija u neizrecivosti prirode pronalazi tugu (spušta se u prirodu) da bi u tuzi pronašla priordan način komunikacije s bogom. Benjaminov jezik je riječ koja adekvatno materijalu kojeg interpretira, svojom »rajskom spoznajom« prožima sve aspekte bivstovanja. Prirodu, čovjeka i usud!

Benjamin, interpretira Jeanne-Marie Gagnebin u *ZUR GESCHICHTESPHILOSOPHIE WALTER BENJAMINS*, konstruira takav jezički model svijeta u kojemu su svi različiti jezici zapravo mediji izvorne božanske riječi.⁵ U tom kontekstu se onda i prevodenje s jednog jezika na drugi ne smatra običnim zamjenjivanjem riječi, nego zadobija značenje priznanja stvaralačke božje riječi u stvarima. Benjamin doista, govoreći o problemu prevodenja (odnos smisla originala i pitkosti prijevoda) piše: »No postoji neko uporište. Ali ne može ga osigurati nijedan tekst osim onog svetog, u kojem je smisao prestao biti razdjelnicom za nadirući jezik i nadiruće Objavljenje. Gdje tekst neposredno, bez posredujućeg smisla, u svojoj doslovnosti pripada istinskom jeziku, istini ili naučavanju, on je kao takav prevodljiv.«⁶

Pretvaranje Adamovog, izvornog, »rajskog« jezika u jezike, pretvorilo je prvo spoznajnu funkciju jezika u osuđenost jezika na funkciju saopćenja/sredstva. Jezik se dakle promatra u kontekstu biblijskog progona i mogućnosti ljudskog iskupljenja. Ovu mogućnost, primjećuje Gagnebin, treba promatrati kao konstitutivni element jezika. I sama se transcendencija tu promatra ne kao onostranost nego kao uvjet mogućnosti ljudskog govora.⁵

Gagnebin, ulazeći u korijene Benjaminove teorije jezika, pronalazi dva osnovna stava. S jedne strane riječ je o sudu koji kaže da se Benjaminova teorija jezika ne temelji samo na Bibliji nego i na velikom broju židovskih tekstova, židovskoj tradiciji odnosno mistici jezika. Drugi stav ustvrđuje da korijen Benjaminove jezičke teorije nije toliko u refleksiji o jeziku i mogućnosti komunikacije, koliko u refleksiji umjetnosti i umjetničkoj kritici.⁶

5 Jeanne-Marie Gagnebin: *Zur Geschichtsphilosophie Walter Benjamins*, Verlag Palm, Enke Erlangen, 1978, str. 27 i dalje.

6 Gordogan, br. 8-9, str. 92.

7 Gagnebin: *Zur ...*, str. 27.

8 Gagnebin: *Zur ...*, str. 28.

Benjaminova misao o jeziku pokazuje kako osebujnosti Benjaminove misli, tako isto i neke karakteristike koje se vezuju uz orientaciju frankfurtske škole:

1. Benjamin uvijek piše o »nečemu drugom«. Govoreći uvijek o drugome, on zapravo problematiku smješta u pravi kontekst. U konkretnom slučaju, na problemu jezika, Benjamin eksplizira svoje teze o nadopunjavanju teologije i filozofije, odnosno uzajamnom prožimanju religioznog sa svjetovnim. Sa stanovišta teologije njegova misao je bogohulna (Benjamin piše o hašišu, prostitutkama, bogu...). Sa stanovišta krutog marksizma misao mu je i previše opterećena teološkom spekulacijom tako da se umjesto svjetovnih oblika oslobođenja kod Benjamina zapravo radi o spasenju. Jezičkoj teoriji i nije toliko interesantan jer ona Benjaminovu interpretaciju istočnog grijeha može razumjeti samo kao alegoričnu misao o inače evidentnom mnoštvu jezika. Benjamin se međutim i obraća nekomu drugom.

2. Jezik Benjaminovog govora o jeziku pripada onoj vrsti iskustva koje odbija usluge velikih filozofskih sistema idealizma. Više okrenut literaturi, Benjaminov jezik je prije mreža za bogatstvo interesa nego struktura samozadovoljnih pojmovima. Više okrenuta mistici, njegova misao je, paradoksalno, konkretnija, prizemnija.

3. Ono pak što je zajedničko frankfurtovcima, to je pak sposobnost da se u fragmentarnom pronade ono mjesto koje omogućava da se govori o općem; da se pronađe takvo metodičko čvorište iz kojega ono pojedinačno govori o općem. Konkretno, Benjamin u tekstu *O JEZIKU UOPĆE I JEZIKU LJUDI* ne zastaje na jezičkoj problematici. Njegova misao zadobija konture interpretativnog otvorenenja. Zaborav božanske riječi... transcendentacija kao uvjet mogućnosti razumijevanja... jezik kao dio rijeke saopćavanja koja protjeće kroz cijelu prirodu...

Hegel je, u svom ranom periodu, tražio da se pitanja koja religija postavlja ne stavljuju po strani. Zahtijevao je da ih filozofija uključi u svoja razmatranja. Jedino tako, smatrao je Hegel, mogu se dokrajiti onostranosti; osloboditi oni djelići ljudskih duša okrenuti vjeri u transcendentiju. Pitanja programa iz filozofije — odvode ljudi. Pitanja transcendentije odvode vjeri i bogu.

Rani Benjamin na istom tragu traži dopunjavanje filozofije i religije. Teološki interpretirajući problematiku jezika, on u obliku emanacije božje riječi pronalazi tezu o intenzivnoj i ekstenzivnoj totalnosti jezika. Od jednog će aspekta ove teze kasnije, nakon temeljiti lektire Bergsona i Prousta, nužno odustati.

Jezik je, u skladu sa zloduhom vremena, uključen u proces općeg prostituiranja. No ne samo na onaj način o kojem govori Bergson, ustvrdjujući da je čovjek kao socijalno biće uvijek natjeran da neiskazivo unutarnje trajanje pretvara u šablonizirane simbole. Agresivnost socijalnog konteksta sve više onemogućava bilo kakvo neprogramirano »trajanje«. Podajući sebe svakodnevnim sintagmama posvemašnje birokratizacije, prostituiramo se dajući se u bitnom.

(Benjaminova slika interpretacije protjerivanja iz raja koliko god je opominjuća, zapravo je preblaga prema grozomornosti užasa jezičkog prostituiranja današnjih potomaka protjeranih.)

Zajednica koja ne vodi računa o ovom prostituiranju pretvara se u kuću javnih duša bez unutarnjeg pokrića, u funkcioniranje bez sadržaja, u plodno tlo za najgrublje političke motive. Prepoznaće se riječ u kojoj se prepoznaće. Danas se prepoznaće u simbolima institucije.

»Moda je tigrov skok u prošlost.«⁷ Manekenka je koncentrirana na kretnju koju prodaje u vremenu u kojem se prodaje. Putokazi natrag čitaju Benjaminove hašiš-impresije: »Stvari su tek manekeni, a sami veliki svetskoistorijski momenti jedino kostimi...«⁸

Benjaminova misao o jeziku spada u filozofsko razmišljanje o fenomenu jezika. Utoliko će jezička teorija koja istražuje jezik kao objekt ovdje postati uskraćenom. Nedostatnost konkretnih rješenja/istraživanja jezika proizvod je odluke da se o jeziku misli na razini filozofije kao samosvjesne misli svoje epohe. Riječ je naprosto o razini razmišljanja koja ne istražuje sam objekt, nego, misleći o misli o tom objektu, promišlja temeljne pojmove smisla ljudskog bivstvovanja.

Pitanja koja je Benjamin otvorio, i sam način njegova razmišljanja zahtijevaju analizu jezika koji ne stižu do riječi. Govor tijela u teatru, suvremenih ples, govor konteksta zbivanja i sl. Takvi oblici govora negiraju i samu Benjaminovu tezu o intenzivnoj totalnosti jezika. Da se duh može do kraja iskazati jezikom (rijecju) stvar bi bila mnogo jednostavnija, ali i ljudsko bivstvovanje oskudnije.

»Zavjese su... kaže Benjamin u hašiš-impresijama »prevodioci za jezik vjetra«. Tu rečenicu treba staviti na početak promišljanja odnosa jezika i jezika, te odnosa izrecivog i neizrecivog u čovjeku. Takvo bi razmišljanje, upotpunjeno bogatstvom iskustva partikularnosti (iskustva modernog čovjeka) uz odustajanje od iskazivanja istine unutar filozofskog sistema — moglo misli vratiti dignitet suvremenog ratnika. Bez toga filozofija ide u muzej, a muzej su knjige koje ne citiramo.

U hodu manekenke sukobljavaju se impulsi davanja i uskraćivanja. Pogled, naizgled usmjeren prema publici, koketan i prazan, u osnovi je pogled koji je sabirajući — koncentracija. Postoji bezbroj načina da se tijelom nešto kaže. I previše je dokaza da se taj govor ne da pretvoriti u riječ.

Malo je riječi do sada napisano o sukobu auditivnog i vizualnog u kontekstu odnosa emocije i racionaliteta, osjećaja i kadra. Oklopno oružje pojma sa čuđenjem zaključuje da emocionalnost pogoduje priči, u krajnjoj liniji gradeći odnose racionaliteta — a da plastična vizualnost destruira priču gradeći kadar. Dubina emocionalnog (kročanski u osnovi ekonomskog) suprotstavlja se prividno površnoj

9 Benjamin: *Eseji*, vidi Teze o pojmu povijesti.

10 O Hašišu, časopis Gradina, str. 72.

vizualnosti koja je u svojoj otvorenosti prema igri zapravo bogatija mogućnostima. Jezik slike bogatiji je od jezika emocija, položenog uz odar stoljećima koja su prošla.

Evidentiramo sužavanje očiju. U različitim kontekstima sklapanje očiju zadobija različite konotacije. Praviti jezičku mrežu mogućih naziva ne znači samo baviti se uzaludnim poslom — nego još više — destruiranjem mogućnosti kadra, onemogućavanjem drhtaja koji bi u nedostatku riječi potmulo i dalje titrao u unutrašnjosti. Manekenka oči zatvara pomalo izgubljeno, sneno. Erotika je sadržana u laži njenog pogleda u osnovi okrenutog unutra.